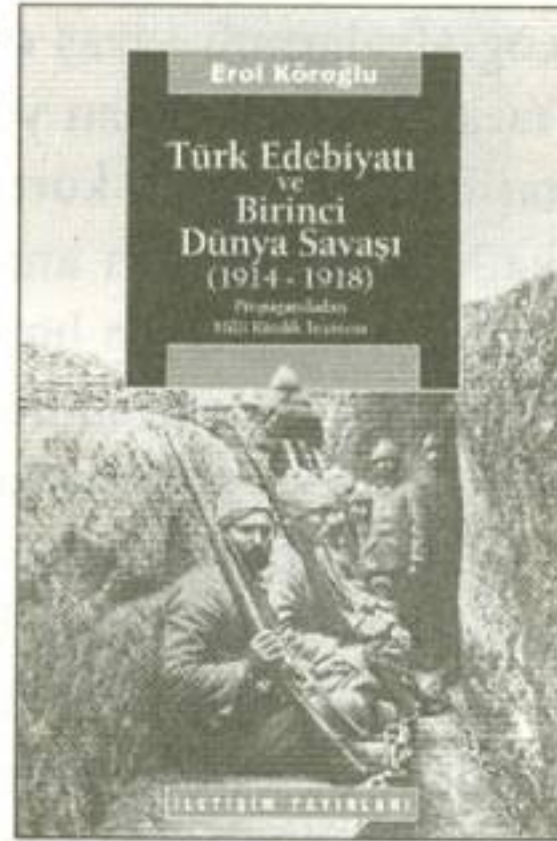

İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı döneminde Türkçülük ve ulusal kimlik inşası

SELÇUK AKŞİN SOMEL*

Osmanlı-Türk tarihçiliği sahası, genel olarak az gelişmişliğinin yanı sıra disiplinlerarası çalışmalara büyük ölçüde kapalı kalmasıyla da dikkat çekiyor. Bu durum özellikle tarih ile edebiyat disiplinlerini ilişkilendiren monografilerin nispî azlığı ile kendini göstermekte. Halbuki toplumsal tarih araştırmalarında belirli bir zümrenin veya toplumun zihniyet yapılarını ortaya çıkarmada, düşünce veya ideolojik ortamını kavramada, gündelik yaşamın tarihini yazmada, tarih "cesed"inin etli ve yumuşak dokularını teşkil eden bireylerin yaşantılarını yeniden kurgulamada edebî kaynaklar ve edebiyat disiplininin önemi âşikârdır. Daha önceki kuşaklardan başta Fuad Köprülü olmak üzere Ömer Faruk Akün, Nihad Sami Banarlı, Kaya Bilgegil, Birol Emil, Mehmet Kaplan, Mustafa Nihad

Özön gibi öncü isimler, ve yakın zamanlarda Walter Andrews, Mehmet Kalpaklı, Nüket Esen, Muhammed Nur Doğan gibi az sayıda akademisyenin çalışmaları dışında tarih ve edebiyat disiplinlerini metodik bir biçimde ilişkilendirerek üretilen monografi çalışmalarına pek rastlamıyoruz. İşte, Erol Köroğlu'nun ele alacağımız bu çalışması Osmanlı son dönemi tarihçiliği açısından tarih, edebiyat, ve bir ölçüde de siyaset bilimi disiplinlerini

Erol Köroğlu: *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918). Propagandadan Millî Kimlik İnşasına*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, 520 s.

(*) Sabancı Üniversitesi Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi.

bir araya getiren oldukça nadir incelemelerden birisi olarak karşımıza çıkıyor.

Halen Sabancı Üniversitesi mensubu olan E. Köroğlu'nun eseri, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde 2003'te savunmuş olduğu doktora tezinin kitaba dönüştürülmüş halidir. Kitap, altı ana bölümden ve birer önsöz ve sonuç bölümlerinden oluşuyor. Ayrıca, sekiz orijinal metinden oluşan bir ekler kısmı, kaynakça bölümü, ve nicel olarak oldukça zengin bir dizin faslı da mevcut.

Eserin "önsöz" bölümünde yazar öncelikle Birinci Dünya Savaşı gibi küresel bir hadisenin ve yarattığı tarihsel sonuçlarının ancak karşılaştırmalı yaklaşımlar çerçevesinde ele alınması gerektiğini, ve ancak bu alanda dünya tarih literatüründe de fazlaca çalışma yapılmamış olduğunu vurguluyor. Zira siyasi ve kültürel olarak egemen diller olan İngilizce, Fransızca ve Almanca'nın yazıldığı eserler söz konusu dil dünyalarının başat bakış açısını yansıtacak, buna mukabil daha az "önemli" olan Rus, Osmanlı ve Balkan kültür coğrafyalarının savaş deneyimleri nispeten marjinal kalacaktır (s. 17-18). Yazar, bu bağlamdan yola çıkarak, yaptığı çalışmanın Birinci Dünya Savaşı tarihçiliğine gerek küresel anlamda, gerekse ulusal tarihyazımı bakımından katkıda bulunmayı amaçlayan ve "Osmanlı-Türk savaş deneyimine odaklanmayı hedefleyen bir kültürel tarih çalışması" olduğunu belirtiyor (s. 18). Araştırmanın metodolojik çerçevesi ise "edebî metinlerin kültürel bağlamsallaştırılmasına dayanan sosyo-tarihsel yorum denemesi" (s. 20) veya "savaşla ilgili olarak ortaya çıkan edebi üretimi, özellikle bu üretimi mümkün kılan bir kültürel tarih bağlamı içinde konumlandırarak okuma"dır (s. 21).

"Önsöz" kısmında E. Köroğlu ayrıca çalışmasını şekillendiren iki hipotezden söz ediyor: Birincisi, Birinci Dünya Savaşı tarihine dair savaş sonrasında yazılan edebî ürünlerin kendi özgül tarihsel bağlamlarının birer eseri oldukları, ve dolayısıyla da araştırılan dönemi anlamakta yararlı olamayacakları yaklaşımıdır. Bundan ötürü 1918 sonrasında savaşa dair yazılan şiirler ve nesirler araştırma çerçevesinin dışında tutulmuştur (s. 22-24). Diğer hipotez ise, İngiltere ve Almanya gibi ulusal kimliği oturmuş, sanayileşmiş, ve okullaşmanın bütün toplumu kapsadığı ülkelerde propaganda etkinliğinin niteliği ("basit, anlaşılması kolay, yüzeysel, ama aynı zamanda iyi düşünülmüş strateji ve taktikler" s. 28) ile uluslaşmanın henüz tam gerçekleşmediği, tarımsal kimliği kuvvetli, ve okur yazarlığın düşük olduğu Osmanlı İmparatorluğu'nda propaganda faaliyetinin İngiltere veya Almanya'dakine pek de benzemediği gerçeğidir. E. Köroğlu'na göre Osmanlı savaş propagandasının esas işlevi bir ulusal kültür inşası projesine bir kültürel destek teşkil etmiş olmasıdır. Dolayısıyla Osmanlı savaş propagandası konusuna

başka bir açıdan yaklaşmak gerekecektir (s. 24-30). Yazara göre eserinin temel argümanının içerdiği noktalar şunlardır: Öncelikle, Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu koşullar, müttefik ve düşmanlarına kıyasla çok az gelişmiş olmasından ötürü gerekli savaş propagandasını yapamamıştır. Bu çerçevede İttihatçılara yakın milliyetçi aydınların vatanseverlik ajitasyonları yetersiz kalmış, ayrıca savaşın imparatorluğa dayattığı şartlar İttihatçı aydınlarını "emperyalden ulusala evrilen bir yaklaşımla ulusal kimlik inşası sürecinin kültürel veçheleri"ni üretmeye koşullandırmıştır. Dolayısıyla "ulusal akımın konuşlandığı kültürel alan" devletin savaş propaganda-sını desteklemekten ziyade savaş şartlarını kullanarak ulusal kültürü geliştirmeye çalışmıştır. Sonuçta Birinci Dünya Savaşı devresi Osmanlı-Türk edebiyatı esas olarak savaşın 1918 sonrasındaki algılanışını hazırlayan bir "repertuvar" oluşturmuş ve ulusal kimliğin gelişmesi sürecini belirleyen parametrelerin şekillenmesinde etken olmuştur (s. 33).

Çalışmanın birinci bölümü ("Savaş Dönemi Propagandasının Maddî Koşulları ve Osmanlı Örneğinde Bunların Eksikliği", s. 35-80) karşılaştırmalı tarih yaklaşımını içermekte ve 1910'lu yıllarda İngiltere ve Almanya gibi ülkelerdeki propaganda altyapısı ve buna katkıda bulunan yazarlar kadrosu, ve propaganda stratejileri ele alınmaktadır. Söz konusu ülkelerde propaganda etkinliklerinin başarı sebeplerinden birisi, okur yazarlığın kitleler arasındaki yaygınlığı ve eğitim düzeyinin yüksekliğidir. Osmanlı İmparatorluğu'na bakıldığında, çok az istisna ve Enver Paşa'nın kişisel teşvikleri haricinde kurumsal propaganda etkinliği son derece cılızdır. Ayrıca dönemin Türkçü milliyetçi yazarlarında da propagandaya yönelik kapsamlı bir eser üretimi görülmez. E. Köroğlu bu durumu, biraz devrin edebiyatçılarının savaş konuları yerine dil ve vezin tartışmalarını tercih etmelerine, biraz da idarenin gerekli yönlendirici müdahalede bulunmamasına (s. 51), ama esas olarak devletin uyguladığı katı sansür siyasetine bağlamaktadır (s. 55-62). Bu öylesine bir sansürdü ki dar anlamda İttihatçı olmayanların savaşa dair yazdıkları her şey sansürlenmekteydi. 1908'de sayısı 377 olan İstanbul gazetelerinin sayısı 1918'de 14'e indirilmişti. Yazar, propaganda eksikliğine yol açan diğer etkenler olarak İttihatçı şefler arasındaki siyasal çekişmelere (s. 62-68) ve genel maddî (ulaşım, iletişim) ve kültürel (eğitim, basın-yayın) altyapı eksikliklerine dikkati çekmekte (s. 68-80).

Eserin izleyen bölümünde "Osmanlı Savaş Propagandasının İdeolojik Temelleri", (s. 81-114) E. Köroğlu, Birinci Dünya Savaşı döneminde girilen cılız propaganda denemelerinin dayandığı Osmanlı-Türk ideolojik üstyapısının tarihsel gelişimini irdeliyor. Diğer bir deyişle, Birinci Dünya Savaşı devresi yazarlarının söz konusu savaş öncelleyen 1908-1914 zaman dilimin-

deki tarihsel ve ideolojik deneyimlerini ele almak suretiyle Türkçü-ulusçuların düşünsel arka planlarını tartışmak ve böylelikle 1914-1918 aralığındaki Osmanlı-Türk ideolojik dünyasının altyapısını anlamaya çalışıyor. Bu amaçla Osmanlıcılık, İslamcılık, ve Batıcılık akımlarının kısaca gelişimlerini ve özellikle Balkan Savaşları'nın yarattığı sarsıcı etki sonucunda söz konusu ideolojilerin zayıflama süreçlerini ele alıyor (s. 83-94). Ancak Türkçülük akımını irdelerken belirttiği üzere, diğer ideolojilerle Türkçülük arasındaki analitik ayrım tarihsel olarak o kadar da keskin olmayıp, 1910'ların hızla değişen siyasal koşullarında ideolojiler arasındaki geçişlilikler de artmıştır. Dolayısıyla da eşzamanlı bir milliyetçi-milliyetçi olmayan ayrımı anlamını yitirmektedir. Yani, bütün bu akımları artzamanlı olarak "ulus inşası sürecinde" göz önünde tutmak daha uygun olacaktır (s. 95). Bu konuda E. Köroğlu, Miroslav Hroch'un "ulus inşası süreci" yaklaşımını benimseyerek Türkçülüğün gelişme evrelerini inceler. M. Hroch, Orta Avrupa ulusal akımlarının gelişmesini karşılaştırmalı olarak inceleyerek belirli ortak aşamalar saptar, ki bunlar (A) "grubun etnik kültürüne (dil, tarih vs.) ilişkin araştırmalar yapılması ve bir etnik kültür bilincinin güç kazanması", (B) "grup üyelerinin ulusal bilincini canlandıracak vatanseverlik ajitasyonu", ve (C) "ulusal hareketin kitleselleşmesi ve ulusal ortak payda dairesinde siyasal ayrışmaların gerçekleşmesi"dir (s. 97-98). Köroğlu, Hroch'un modelini Türk ulusal akımının gelişmesine uyarlayarak 1908 öncesi dönemi (A) aşaması, 1908-1923 devresini (B) aşaması, ve 1923-1940'lar zaman aralığını da (C) aşaması olarak öneriyor. Bu model çerçevesinden araştırma konusuna bakan yazar, 1908 sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nun karşılaştığı uluslararası krizler ve savaşlar karşısında İttihatçı yönetimin esasen ulusal yapının nispeten geliştiği (C) aşamasına ait olması gereken politikaları (B) safhasında uyguladığını, yani vatanseverlik ajitasyonu, ulusal kimlik oluşturma gayretleri ve savaş propagandası gibi farklı safhalara ait ulusçu etkinlikleri 1908-1918 devresinde bir arada uyguladığını vurguluyor (s. 100-102). Bundan sonra, 1908-1913 zaman aralığında gelişen Türkçülük akımı dahilindeki farklı yaklaşımlar, çelişkiler, ve *Türk Derneği*, *Genç Kalemler*, *Türk Yurdu* ve *Türk Ocağı* gibi dergi ve kurumların etkinlikleri ele alınıyor. Bu devrede Türkçülük akımı yazara göre Osmanlıcılık ve İslamcılığın yoğun rekabeti dolayısıyla fazla etkili değildir (s. 106-114).

Üçüncü bölüm ("Kültürel Alanda Vatanseverlik Ajitasyonu: Balkan Savaşlarından Birinci Dünya Savaşı'na Kadar", s. 115-169), Balkan Savaşları'nın Osmanlı-Türk aydınlarında yarattığı ağır şokun kültürel ve toplumsal alanlarda yarattığı sarsıntılar ve bunun ideolojik sonuçlarını irdeliyor. Osmanlı ordularının cephelerde neredeyse istisnasız uğradıkları yenilgiler kuvvetli

bir aşağılık kompleksi yaratmış, ve “niçin mağlup olduk?” sorusunu gündeme getiren kapsamlı bir “vatanseverlik ajitasyonu” literatürü patlamasına sebebiyet vermiş, hatta Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’na girişinde “lekelenmiş olmak”, “lekeyi kanla temizlemek”, “intikam”, “millî kin” motifleri kolaylaştırıcı etkenler olmuştur (s. 119-121). Balkan yenilgilerinin yarattığı eziklik ruh hali ve Müslüman muhacirlerin maruz kaldıkları mezâlim dolayısıyla 1913 öncesindeki Batıcılık ve Osmanlıcılık savunusu artık yapılamaz olmuş, ve 1908 Jön Türk İnkılabı’nın yarattığı cemaatlerarası “kardeşlik” havası sona ermiştir (s. 123-125). Mağlubiyet ve büyük toprak kayıplarının yol açtığı eziklik ve aşağılık kompleksi hali ise özellikle Ziya Gökalp’in “Turan” ve “Mefkûre” kavramlarına dayanarak geliştirdiği Pantürkizm ve yeni bir Türk imparatorluğu hayali ile aşılmaya çalışılacaktır. 1913-1914 devresinde yurtsever yazarların önemli bir kısmında (Halide Edib, Hüseyinzâde Ali, Ahmed Agayef, Yusuf Akçura, Ömer Seyfeddin, Hamdullah Subhi, Zekeriya [Sertel]) Turancı veya Turancılığa yakın eğilimler baş gösterecek, söz konusu temayül eğitimde militarist kurumlaşmaların zuhur etmesine (*Türk Gücü Cemiyeti*, *Osmanlı Güç Dernekleri* vs.) neden olacaktır (s. 126-142). Bu noktada Köroğlu’nun vurguladığı husus Turancılığın sabit ve iyi tanımlanmış bir ideoloji olmaktan ziyade dönemden döneme değişiklikler gösteren ve Türkçülüğe de dönüşebilen amorf bir düşünsel yaklaşım oluşudur (s. 152-155). 1913 Kongresi ile İttihad ve Terakki’nin Türkçülüğü benimsemesi söz konusu fırkanın Türkçülük ve Turancılık alanında siyasal müdahalelerine yol açacaktır. Diğer bir deyişle, vatanseverlik ajitasyonu resmî güdüm altına girecektir (s. 157-169). Yazara göre bu dönemde baskın olan Turancı eğilime entelektüel anlamda eleştiri getiren iki isim olarak Mehmed Ali Tevfik ve Ahmed Ferid [Tek] zikredilebilir. Birincisi organisist milliyetçiliğe karşı iradî milliyetçiliği savunup kaybedilen Balkan topraklarının unutulmaması gereğini vurgularken sonuncusu ise Misak-ı Millî hudutlarına benzer sınırlara sahip bir Türkiye tasavvur eder (s. 142-152).

Bunu takip eden tema Birinci Dünya Savaşı esnasındaki Osmanlı savaş propagandası ve kültürüne dairdir (s. 171-250). E. Köroğlu’nun savaş propagandası konusunda vardığı genel netice, 1913-1914 devresindeki vatanseverlik ajitasyonunun Birinci Dünya Savaşı derecesinde kapsamlı, ve içinde yaşanan cemiyetin tüm alanlarını derinden etkileyen top yekûn bir hadiseyle baş edebilecek enerjiye ve entelektüel kaynağa sahip olmayışı, ve üstelik de gerekli örgütlenme altyapısının da yokluğundan ötürü Osmanlı savaş propagandasının çok sınırlı ölçülerde kaldığıdır. Daha özelde, başta Enver Paşa olmak üzere İttihatçıların genel olarak büyük bir savaşa hazırlıksızlıkları, savaşın kısa süreceği ve Almanların zaferle savaştan çıkacakları

konusundaki kuvvetli inanç, ve Sultan Reşad'ın Cihad-ı Ekber ilan etmesiyle düşman sömürgelerindeki Müslümanların ayaklanacakları kanaati dolayısıyla herhangi bir propaganda mekanizması kurulmamıştır (s. 172). Ne var ki Osmanlı ordularının Kafkas ve Kanal cephelerindeki başarısızlığı, ve buna ilaveten büyük bir birleşik düşman gücünün Çanakkale Boğazı'na ve Gelibolu yarımadasına taarruzu genel olarak Osmanlı-Türk aydınlarının moralini çok bozmuş, bu psikolojik durum birçok aydında Turancı söylemlere karşı tepkiye neden olmuştur (Yahya Kemal, Halide Edib). Buna eklenen İttihatçı baskısı ve sansürü dolayısıyla propaganda adına üretilenler 1915-1916 devresinde genelde niteliksiz ve cılız kalmıştır (s. 175-186). Bir önemli yenilik görsel propaganda alanında olur; bu, 1915 sonlarında *Harp Mecmuası*'nın yayın hayatına girmesidir. Fotoğraf ağırlıklı ve kaliteli kâğıda basılan bu dergide devletin ve ordunun görkemini sergileyen ve Osmanlıların cephelerdeki başarılarını vurgulayan görseller yayınlanır, ve böylelikle okurlara moral verilmeye çalışılır. Ne var ki mecmua 1918 ortalarına değin toplam ancak 26 sayı çıkabilmiştir (s. 187-191). Bir diğer propaganda etkinliği, Çanakkale cephesindeki durumun Osmanlı lehine gelişmesi sonrasında Başkumandanlık Vekâleti'nin bir grup seçkin Osmanlı-Türk aydınını (gazeteci, yazar, şair, ressam, müzisyen) Çanakkale cephesinde geziye davet etmesidir. İstenilen, savaş alanlarını gören bu entelektüellerin "askerin cevherine ve milletin kabiliyetine dair hakiki tasvirler" üretmeleridir. Temmuz 1915'te yapılan geziye ancak 17 aydın katılır. Geziye giden aydınlar gördüklerinden çok etkilenirlerse de izlenimlerini propaganda amaçlı yazmaya sevk edecek kurumsal mekanizmaların bulunmayışından ötürü gezinin yazılı ürünleri ya dağınık bir halde yayınlanacak, ya da ancak 1918 sıralarında toplu halde ortaya çıkacaktır (s. 194-201).

Yazara göre İttihatçı yönetimin propaganda meselesini ciddiye alması 1916'dan sonra, yani Birinci Dünya Savaşı'nın kısa zamanda bitmeyeceğinin netleşmesi, ayrıca Doğu Anadolu, Irak, ve Kanal cephelerinde durumun kötüye gitmesi, ve cephe gerisindeki halkın giderek zorlaşan ekonomik şartları dolayısıyla artan maneviyat bozukluğu gibi zorlayıcı koşullar nedeniyle olmuştur. Böyle olunca devlet, halkın artan hoşnutsuzluğunu teskin, ve "zâbitân ve asâkiri teşvik ve teşci" edecek vatansever edebiyat ürünlerinin yaygınlaştırılmasını zorunlu görür. Bu amaçla devrin önde gelen yazar ve şairlerine dolgun ücretler ödenerek basit dilde hamasî eserler ve şiirler yazdırılır, sonra bunlar ordu birliklerine parasız dağıtılır (s. 206-208). Ancak mevcut İttihatçı-yanlısı Türkçü aydınların söz konusu ürünleri arzu edildiği ölçülerde üretememeleri İttihatçı yönetimi esasen kendilerine muhalif duran aydınlara yönelmeye zorlar, deyim yerindeyse onların desteğine

muhtaç durumda bırakır. Bunun sonucunda İttihatçıların Türkçü ideologu Ziya Gökalp İttihatçılara yakın veya uzak duran önemli aydınları bir araya getirme çabasına girişir, ve bu çabanın bir neticesi, Temmuz 1917'de yayın hayatına giren *Yeni Mecmua* kültür dergisi olur. Bu dergide sadece İttihatçı yazarlar değil, değişik şiddet dozlarında muhalif çizgilerde bulunan Halide Edib, Refik Halid [Karay], Ahmed Emin [Yalman] gibi yazarların edebî katkıları da görülür (s. 215-221).

E. Köroğlu, Z. Gökalp'in *Yeni Mecmua* girişimini, kısa vadeli propaganda çabasının nitel bir dönüşümle uzun vadeli bir ulusal kültür inşası sürecine transformasyonu olarak tefsir ediyor. Zira yazara göre Z. Gökalp 1913-1914 devresindeki katı Turancı yaklaşımını yumuşatmış, ve 1917'den itibaren "daha gerçekçi ve içinde yaşadığı toplumsal koşulları geliştirme yanlısı bir anlayışa evrilmiştir" (s. 219). 1917'de Rusya'da baş gösteren devrimler ve Doğu Cephesi'ndeki rahatlamayla birlikte yeniden tezâhür eden Turancı perspektife karşın Z. Gökalp öncelikle mevcut sınırlar dahilindeki Osmanlı nüfusunu geliştirme taraftarıdır. Bunun bir sonucu olarak kendisinden farklı siyasal çizgilere sahip Osmanlı-Türk aydınlarını da bir araya getirerek ortak bir ulusal kültür yapılandırması gayretine girmiştir. Bu gayretin bir görüntüsü *Yeni Mecmua*'nın 1918 ortalarında yayınladığı "Çanakkale Nüsha-i Fevkâlâdesi"dir. Bu özel sayıda, Çanakkale savaşlarına ilişkin farklı edebî üslupları ve konu içeriklerini yansıtan, ve siyasî çizgileri çok da birbirine yakın olmayan ediplerin düz yazıları ve şiirler yayınlanmıştır. Ürünlerin ortak özelliği ise ulusal kimlik ve ulusal bilinç anlayışının oluşumuna katkı sağlayacak imgeleme önem vermeleridir, ki E. Köroğlu'na göre bu yazar ve şairler daha sonra, Cumhuriyet döneminde de etkin olacaklardır (s. 221-229). 1918 yılında, Doğu Cephesi'ndeki güç boşluğu ve Rusya'daki iç kaosun yarattığı Turancı olanaklarla birlikte, ulusal kültürün ya Anadolu ile sınırlandırılması ya da Turan'a açılması konusunda tartışmaların arttığı, ve Z. Gökalp başta olmak üzere İttihatçı yönetimin savaş sonuna değin prensipte Turancılıkta ısrar ettikleri vurgulanmaktadır (s. 230-244). Nihaî kertede, Birinci Dünya Savaşı yılları kültürel üretimin nicel açıdan net bir gerilemesi ve savaş propagandasında genel bir yetersizlik anlamına gelmekle beraber aynı zamanda ulusal bir kültür inşası bakımından ciddi adımların atıldığı bir devre olmuştur (s. 250).

Eserin önceki bölümlerinde, savaş propagandası ve ulusal kültür üretiminin tarihsel koşulları irdelenirken, son iki bölüm ulusal kültür üretimine katkısı olan edebî ürünleri konu almaktadır. "Savaş Sırasında Edebî Üretim: Şiir" bölümünde (s. 251-332) E. Köroğlu, devri temsil itibarıyla dört şair üzerinde yoğunlaşıyor: Ziya Gökalp, Mehmed Emin Yurdakul, Mehmed Âkif

Ersoy, ve Abdülhâk Hâmid Tarhan. Burada E. Koroğlu, bu devrede üretilen şiirlerin kendi başına sahip oldukları kalıcı edebî değerler açısından değil, ama içinden çıktıkları tarihsel ortam göz önünde bulundurularak değerlendirilmesinin gereğine dikkati çekiyor (s. 258). İlk ele alınan Z. Gökâlp'in şairliğine dair altı çizilen birinci husus, sözü geçen kişinin şiirlerinin sanatsal zayıflığı konusunun bir sır olmadığı, hatta Z. Gökâlp'in de bunun farkında olup kendisini "müteşâir" (amatör şair, sözde şair, pseudo-şair) olarak vasıflandırdığıdır (s. 259-261). Buna rağmen söz konusu şiirlerin incelenmesi Z. Gökâlp'in düşünce yapısının anlaşılması açısından elzemdir. Zira Z. Gökâlp şiirlerini edebî bir amaçla değil, pragmatik bir gaye ile, halkı endoktrine etmek maksadıyla yazmaktaydı. Yazara göre Z. Gökâlp düşüncelerini esasen 1.) çevresindekilerle sohbetler, 2.) makaleler, ve 3.) manzumeleriyle geliştiriyor ve yayıyordu. Ayrıca, Z. Gökâlp içe dönük ve mistik eğilimleri dolayısıyla şiir tarzını tümdengelimci, normatif, ve kolektivist görüşlerini sergilemekte en uygun araç olarak görmüştür (s. 261-265). Z. Gökâlp'in ilk şiir kitabı olan *Kızılelma* 1914 sonlarında yayınlanmış olup burada 1911-1914 devresinde dizdiği şiirleri bulmak mümkündür. Söz konusu devredeki Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nın Osmanlı-Türk aydınlarında yarattığı ağır şok ve sarsıntı, ve bunun ideolojik aksülameli bu kitapta ortaya çıkmaktadır. Buradaki şiirler, "vatanseverlik ajitasyonu" ile birlikte yoğun bir Turancılık propagandası içermektedir. Şiirlerde coşku dozu yüksektir (s. 266-274). Z. Gökâlp'in diğer şiir kitabı *Yeni Hayat* 1918 Haziran'ında basılmış olup 1915-1918 arasında yazılmış şiirlerini kapsar. Bu manzumeler, Birinci Dünya Savaşı ortamının militarizmi ve Çanakkale Savaşı gibi topluma moral veren muharebelerin varlığına karşın, önceki şiir kitabına nispetle "çok daha sakin, heyecan düzeyi düşük, ajitasyondan uzak şiirlerdir" (s. 274). Bu eserlerinde Z. Gökâlp din, tesañütçü ahlâk, kadın, aile, kültür, medeniyet, "güzidelere" (seçkinler), vazife, vatan, millet, kavim gibi konuları işlemekte ve toplumbilimsel yaklaşımlarını şiirler halinde ortaya koymaktadır. Buralarda Z. Gökâlp dinin devlet hizmetine girmesi, kadın hakları ve laiklik, dilin sadeleşmesi gibi görüşleri savunur. Turancılık tutumu devam etmekle birlikte eskisi kadar dogmatik değildir (s. 274-283). Diğer bir deyişle, *Yeni Hayat* kitabındaki şiirlerin önemli bir kısmı ulusal kültürün inşasına dairdir.

Erol Koroğlu, Mehmed Emin Yurdakul için "tek kişilik propaganda ordusu" ifadesini kullanmakta (s. 284). Yurdakul, 1898'den beri milliyetçi şiirler yazmış bir şair olmakla beraber sadece 1914-1918 devresinde yayınladığı şiir kitaplarının sayısı sekizi buluyor (*Ey Türk Uyan* (1914), *Türk Sazı* (1914), *Tan Sesleri* (1915), *Ordunun Destanı* (1915), *Dicle Önünde* (1916), *Hasta Bakıcı Hanımlar* (1917), *Turan'a Doğru* (1918), *Zafer Yolunda* (1918)). Yurda-

kul'un şiirlerinin genel özellikleri milliyetçi ve coşkulu oluşu, orduyu ve devleti övmesidir. Şiirlerinde görülen bir diğer özellik ise halkçı niteliğidir, yani şiirlerini bilinçli olarak halk için, halkın anlayacağı bir dille kaleme alması, ve sıklıkla da halkın yaşadığı sorunları tema olarak işlemesidir. Yurdakul'un şiir biçemi halk edebiyatının güzelleme ve koçaklamalarını andırır. Ne var ki bütün bunlar sadece Yurdakul için halka ulaşmak, halka milliyetçilik coşkusu aşılamak amacıyla kullanılan araçlardır. E. Köroğlu'na göre Yurdakul'un ideolojik çizgisi iktidar çizgisine oldukça sadık kalmıştır; 1914 öncesinde şiirlerinde karşılaşılan halkçı, sınırlı Türk milliyetçiliği 1914 sonrasında sıkı bir Panturanizm lehine terk edilir, 1916 Irak savaşı ve Hicaz ayaklanmaları dolayısıyla Panislamizm motiflerine rastlanır, 1918'de yeniden Turancılık propagandası görülür (s. 288-298). Yurdakul'un şiirlerindeki halkçı öğeler ve şiddetli coşku unsuru İttihatçılar tarafından ordu birliklerine propaganda yapmak ve moral aşılamak açısından çok faydalı görülerek söz konusu şiir kitapları devlet tarafından yüksek sayılarda basılmış ve cephelerdeki birlikler arasında dağıtılmıştır (s. 294-295, 297, 298).

Bu bölümde ele alınan diğer bir şair Mehmet Âkif Ersoy'dur (s. 299-316). Yazar, Ersoy'un siyasi açıdan halen tartışmalı kişiliğine değindikten sonra ("dini bütün yurtsever" versus "gerici") bu şairin modern Türk edebiyatına gerçekçiliğin yerleşmesine katkısı olacak olan "manzum hikâye" türünün "en başarılı ilk temsilcisi" olduğunu vurgular (s. 300). Ersoy, Türkçülüğe ve Turancılığa şiddetle muhalif bir Panislamist edip olarak eserlerinde Türkçülüğe, Turancılığa, ve hatta Ziya Gökalp'e bile ağır ve alaylı eleştirilerde bulunmuştur. Ona göre milliyetçilik sadece Müslümanları bölmeye ve birbirine kırdırmaya yarar (s. 302-303). Öte yandan Ersoy tartışmasız bir biçimde vatansever bir şairdir, üstelik de İttihad ve Terakki Cemiyeti üyesidir. Burada E. Köroğlu okuyucuya bilgi vererek Ersoy'un cemiyetin İslamcı kanadının önde gelen isimlerinden birisi olduğunu belirtir, ki bunlar yayınlarını *Sıratı Müstakîm* ve *Sebilü'r-Reşâd* dergilerinde yapmaktaydılar (s. 305). Ersoy aynı zamanda *Teşkilât-ı Mahsusa* mensubuydu. Bu sonuncu sıfatıyla Ersoy Birinci Dünya Savaşı devresinde gerek düşman Müslüman askerleri nezdinde, gerekse Necid Emiri'ne yönelik propaganda etkinliklerinde bulunmuştur. 1914 sonlarında Almanya'ya giden Ersoy, Müslüman savaş esirleri için camiler inşa etmek, imamlar atamak, kendi dillerinde gazeteler neşretmek, propaganda bildirileri hazırlamak gibi kapsamlı işler yürütmüş, ayrıca bizzat Alman savaş cephelerine giderek megafonlarla düşman siperlerindeki Müslüman askerlere propaganda nutukları vermiştir. Ersoy'un bu Almanya seferi 1917'de yayınlanan *Hatıralar* şiir kitabının "Berlin Hatıraları" şiirinde yankısını bulmuştur. Ne var ki söz konusu şiirde Ersoy esas ola-

rak bir Batı ülkesi olarak Almanya'ya ilişkin izlenimlerini aktarmaktadır. Burada Ersoy Almanya'yı olumlu bir model olarak ileri sürerek, Alman ilerlemesinin aslında çok çalışmak, eğitim, ve özellikle din duygusuyla vatan duygusunun uyumundan hâsıl olduğu yorumunu yapar. Din duygusuyla vatan duygusunun uyumu Almanlarda birlik ve bütünlüğü sağlamakta, oysa ki Osmanlı örneğinde Türkçülük tam da aksine Müslümanlar arasında bölünmeye ve zayıflığa neden olmaktadır. Milliyetçilik Türk'ü Arab'a düşürecek, bu ise Ersoy'a göre düşmanların donanmalarıyla Çanakkale'yi geçerek İstanbul'u almalarına yol açacaktır (s. 306-310). Necid Emiri İbnü'r-Reşid'i Osmanlı safına kazanmak amacıyla Arabistan içlerine yapılan propaganda seferi ise pek başarılı olmayacaktır (s. 310-311). Ersoy'un *Asım* kitabı 1924'te yayınlanmakla birlikte muhtemelen 1917-1918 yıllarında yazılmıştır. Burada esas olarak İttihad ve Terakki iktidarının eleştirisi, savaşların ağır yükünü çeken toplumun içine düştüğü maddî sefalet halinin gerçekçi tasviri, ve toplum genelinde dinî duyguların zayıflamasından duyulan rahatsızlık görülür (s. 311-316).

E. Köroğlu'nun tartıştığı son şair "zoraki propagandist" Abdülhak Hâmid Tarhan'dır (s. 316-332). Tarhan, Birinci Dünya Savaşı başladığı sırada yaşı ileri, siyasal ve kültürel kuşak olarak da 1856-1876 devrine mensuptur. Toplumsal olarak "havass" kökenli, ve 1908 sonrası İttihatçı siyasal aktörlerle fazla bir ortak yönü olmayan saygın bir kültür adamıdır. Buna karşın İttihatçılarla uyum içinde olup 1914'te Meclis-i Ayan üyeliğine atanır, 1917'de Meclis-i Ayan'ın başkanvekilliğine seçilir. Kullandığı ağıdalı Tanzimat Osmanlıcasıyla, ele aldığı konuların seçkin ve soyut niteliğiyle, sanata yönelik pragmatizmden yoksunluğuyla 1908 sonrası Türkçü kuşakla fazlaca bir alâkası olmamasına karşın, Tarhan dönemin siyasal koşullarına uyum göstermeye gayret etmiş, ve 1914-1918 devresinde vatanseverlik ve savaşa dair bir şiir kitabı ve bir tiyatro eseri yayınlamıştır (s. 316-319). Kitaplarından birincisi olan *İlhâm-ı Vatan* (1916)'daki şiirler esasında Tarhan'ın 1870'lerden 1916'ya değin değişik vesilelerle yazmış olduğu ve vatanseverlik unsurlarını barındıran ürünlerinin Süleyman Nazif tarafından derlenerek yayınlanmış halidir. Söz konusu eserlerde vatanseverlik sadece savaş bağlamında değil, barış zamanında da, gündelik yaşamın farklı safhalarında (teknoloji, kültür, kadın) da söz konusudur. S. Nazif'in yazdığı ön-sözde belirtildiği üzere, vatanseverlik sadece savaş zamanlarında değil, ama daha da çok barış zamanında gerekli bir duygudur. E. Köroğlu'na göre bu vurgu, "propaganda ürünlerinde görülen savaşçı vatanseverlikten farklı, daha sivil bir vatanseverliğin dönemin bir özelliği olarak yavaş yavaş geliştiğinin işaretidir" (s. 319-320). Tarhan'ın tiyatro eseri olan *Yadigâr-ı*

Harb (1917) ise özellikle propaganda amaçlı yazılmış ve 11 “manzar”dan (görünüş, çehre) oluşan bir oyunlar manzumesidir. Burada Çanakkale Savaşı, Galiçya cephesi, Kutü'l-Amare zaferi, Londra'daki diplomatik kulisler ve İngiliz dalavereleri işlenir. Oyun fasıllarının her birisinde Tarhan İttihatçıların yerine göre Turancı, yerine göre Panislamist eğilimlerine oyun karakterleri aracılığıyla tercüman olur (s. 324-332). Yazara göre söz konusu tiyatro eseri Tarhan'ın gerçek ideolojik eğilimlerini yansıtmaktan ziyade dönemin başat ideolojilerine ayak uydurmaya çabalayan bir yapıt niteliğindedir, dolayısıyla da içtenlikten yoksundur. Yine de eser devlet tarafından çok sayıda bastırılıp ordu mensupları arasında dağıtılmıştır (s. 325, 332).

Kitabın son bölümü savaş döneminde düzyazı yayınlarını ele alıyor (“Savaş Sırasında Edebî Üretim: Düzyazı”, s. 333-413). Bölümün başlangıcında E. Köroğlu 1914-1918 devresinde Osmanlı Türkleri arasında düzyazının durumunu genel olarak tartışmakta (s. 334-351), sonra da Ömer Seyfeddin ile Refik Halid Karay üzerinde yoğunlaşmaktadır (s. 351-413). İlk olarak, milli edebiyat akımının dışında kalmış olmakla beraber devrin önemli nâsirlerinden olan Cenap Şahabeddin ve Süleyman Nazif'in, Enver Paşa tarafından teşvik edilmelerine rağmen savaş dönemi propagandasına hizmet edecek fazlaca bir eser üretmedikleri tespit ediliyor. C. Şahabeddin normalde zaten üretmekte olduğu düzyazı çalışmaları ve gezi makalelerine bir nebze vatanseverlik eklemekle yetinmiştir. S. Nazif ise biraz daha öteye gitmiş ve hem *Harb Mecmuası*'nda vatanseverliği destekleyici makaleler yazmış, hem de *Batarya ve Ateş* (1915) ve *Âsitân-ı Tarihte: Galiçya (Birinci Defter)* (1917) türü yurtseverlik coşkusu dolu kitaplar telif etmiştir. Bunlardan sonuncusu muhtemelen ordu tarafından, Yurdakul ve Tarhan örneklerinden de görüldüğü üzere, basılıp askerler arasında dağıtılmıştır (s. 335-337). Genç kuşaktan Falih Rifki Atay'ın yedek subay olarak görev aldığı Suriye'deki gözlemleri *Harp Mecmuası* ve *Yeni Mecmua*'da yayınlanmış, ve yazılarının toplamı *Ateş ve Güneş* (1918)'te biraraya getirilmiştir. Bu yazılarında Atay önceki kuşak nâsirlerden farklı olarak, özellikle Anadolulu Türk düşük rütbeli subaylar ve erlerin çektikleri çileler ve bu ortamda gerçekleştirdikleri kahramanlıkları betimliyor. Atay'a göre yapılan savaşta iktidarın pozisyonu ile savaşa doğrudan doğruya kanıyla destek veren halkın pozisyonu aynı olamaz. İmparatorluk sınırlarında olmakla birlikte vatan topraklarından uzakta, gayri millî cephelerde süren bu savaş halkın savaşı değildir, bu nedenle de yapılan hamasi propagandalar yüzeysel kalmak zorundadır. E. Köroğlu'na göre Atay'daki bu eleştirel yaklaşım Millî Mücadele kuşağı edebiyatçılarının 1919 sonrasında Anadolu halkı arasında ulusallık duygusunu yaratma çabasına neden giriştiklerini açıklar niteliktedir (s. 337-340). Bi-

rinci Dünya Savaşı'nda gerek tiyatro, gerekse kısa öykü alanında propagan-
da çalışmaları, Ömer Seyfeddin ve Refik Halid Karay hariç, genelde yetersiz
kalmıştır. Bir sıra dışı isim Halide Edip Adıvar'dır ki o da savaşı ulusçu duy-
gularla ele alırken dahi konuya pragmatik bir amaçla yaklaşmamakta, geç-
miş Osmanlı tarihiyle romantik bağlantılar kurarak kültürel milliyetçiliği
teşvik etmektedir (s. 341-351).

Altıncı bölümün iki ana inceleme konusundan biri olan Ömer Seyfed-
din'in (s. 351-387) savaş propagandası ve ulusal kültürün inşası açısından
bir önemi "Ziya Gökalp kaynaklı soyut ve kavramsal milliyetçilik yaklaşımı-
nın dönemin izler çevresine daha somut ve basit bir biçimde aktarılması"nda
yattığıdır (s. 353). E. Köroğlu, Ö. Seyfeddin'in savaş propagandası ve ulu-
sal kültür inşası bağlamında gelişen yazarlık kariyerini üç evrede ele almak-
ta: 1) Milliyetçi polemik yazarı olarak etkin olduğu 1914-1917 dilimi; 2)
1917'den Mondros Mütarekesi'ne değin ulusal benliğin oluşmasına araç ola-
rak yazdığı kurmaca eserler; 3) Mütareke döneminde giriştiği savaş yılları
eleştirisi. Birinci evrede Ö. Seyfeddin esas olarak Türkçü ve Türkçü olmayan
kamuoyuna yönelik propaganda ve polemik çalışmaları ve şiirleri yazmıştır.
Bu yıllarda Ö. Seyfeddin, Z. Gökalp'in fikriyatını daha somut ve net bir dilde
yeniden üretilmektedir (s. 354). Bu çizgideki Turancı şiirler ağırlıklı olarak
Türk Yurdu, *Halka Doğru*, *Türk Sözü*, *Donanma*, *Tanin* gibi dergilerde yayınlan-
ır. Makalelerinde ise Gökalp'çi çerçevede ideolojik tartışmalara girer: Gö-
kalp'in millî, dinî ve fiilî vatan ayrımı hususunun işlenmesi, yine Gökalp'in
Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak ilkesinin ele alınması, Nevruz gü-
nünün saf bir Türk bayramı oluşunun vurgulanması, Türklerin ve Arapların
ortak çıkarları meselesinin irdelenmesi, Müslüman Türklerin ticarete giriş-
melerinin millî ehemmiyetinin altının çizilmesi, Panturanist savaş hedefleri-
nin tartışılması. Görüldüğü üzere Ö. Seyfeddin'in bu devredeki ideolojik tu-
tumu son derece partizancadır (s. 354-361).

1917'den başlayarak Ö. Seyfeddin, Z. Gökalp'in kuvvetli teşviki sonucu
kurmaca eserler yazmaya başlar, ve bunlar gerek *Yeni Mecmua*'da, gerekse
başka dergilerde yayınlanırlar. Ö. Seyfeddin'in bu en verimli yazarlık devre-
sinde kısa hikâyeleri her haftada birden fazla dergide yayınlanır. Ancak E.
Köroğlu'nun da dikkati çektiği üzere, 1917'den başlayarak yazılan öyküler
1911-1914 zaman diliminde kaleme alınan "Bomba" ve "Beyaz Lale" gibi
hikâyelerde rastlanan "öteki"ne göre biçimlenen negatif ve tepkisel bir
ulusçuluk yaklaşımı içermemekte olup buna karşın savaş koşullarının ağır-
lığı ve savaşın gündelik yaşamda insanlar arasında yarattığı umutsuzluğu
olumlu bir biçimde aşmak üzere tarihe ve güncel sorunlardan esinlenen
milliyetçi öyküler kaleme alınmıştır (s. 363). "Eski Kahramanlar" hikâye

dizisi Osmanlı klasik devri vekayinameleri, Ahmed Refik Altınay'ın popüler tarih kitapları ve Z. Gökalp'in yönlendirmelerine dayanarak ve sade bir gerçekçilik çizgisi sürdürülerek yazılmış olup amaç dönemin okur kamuoyuna farklı millî erdemleri ("dayanışma", "birlik ve beraberlik", "emre itaat", "vatanseverliğin emrindeki zekâ", "millî gurur" "ulusal benliğin tecessüm ettiği liderin merkezîliği", "ulusal amaç uğruna tevazu") sunarak moral vermektir. Öykülerin çoğunun Kanuni Sultan Süleyman devrinde geçmesi Osmanlı altın çağına bir atıf teşkil etmektedir (s. 371). Vâlâ Nurettin'e göre onun kuşağı gençlik *Yeni Mecmua*'nın çıkmasını dört gözle bekler, ve Ö. Seyfeddin'in söz konusu kahramanlık öykülerini okuyarak bozuk maneviyatları bir nebze düzelirmiş (s. 370). Bu öykülerin aktarmaya çalıştığı ortak nokta, benliklerin yekvücut olarak millî amaca kayıtsız şartsız hasredilmesi halinde içinde bulunulan zor şartların üstesinden gelinebileceği mesajıdır (s. 372). Ö. Seyfeddin'in başlattığı "Yeni Kahramanlar" başlıklı diğer bir öykü dizisinde ise amaç savaş cephelerinde ve cephe gerisinde mücadeleler veren güncel kahramanları anlatmaktır. Ne var ki bu seri başlığı altında sadece tek bir hikâye yayınlanmıştır ("Kaç Yerinden?"). Sözü geçen öyküde genelgeçer bir imge olan "iman gücüyle ölümüne savaşan asker" romantik motifine mesafeyle yaklaşılmakta ve bunun yerine her yaralandığında doktor tedavisinden geçip yeniden cepheye koşan asker motifini öne sürmektedir. Burada gaye ölümüne savaşmak değil, hayatta kalarak savaşmak, ve öyküdeki doktor gibi vatansever hizmetlerde bulunmaktır (s. 373-374). Ö. Seyfeddin dahil etmemekle beraber daha sonra Tahir Alangu'nun bu öykü dizisine soktuğu ve Çanakkale savaşını konu alan başka iki hikâyede de güncel olabilecek bir kahraman ve hadiseler göze çarpıyor ("Bir Çocuk: Aleko" ve "Müjde", s. 375-377).

E. Köroğlu'na göre savaş seyrinin kötüleşmesiyle beraber ve özellikle Mondros Mütarekesi de imzalandıktan sonra Ö. Seyfeddin'in hikâye konuları iyice güncel hadiseler üzerinde yoğunlaşmıştır (s. 377). Bu devrede yazdığı öyküler halkın çektiği sıkıntılar ve İttihatçı iktidarın kötü yönetimine yönelik alaylı eleştirileri içermektedir. Bu çerçevede Millî İktisad politikası sürecinde devlet eliyle zenginleştirilen savaş zenginleri, 1918 sonrasında yabancılarla işbirliğine yeltenebilen züppe üst sınıf eleştirilmekte ve fakir kalınsa dahi namuslu, ilkeli yaşamın ahlaksızlığa yeğ olduğu mesajı verilmektedir. Özellikle Cabi Efendi karakterinin konu olduğu hikâye dizilerinde ("Mermer Tezgâh", "Dama Taşları", "Makul Bir dönüş", "Acaba Ne İdi", "Niçin Zengin Olmamış?") bu vurgu görülüyor (s. 380-383, 385). Mütareke imzalandıktan sonra yazdığı tarihsel temalı öykülerinde ise bir yandan yenilgi karşısında boyun eğmemek fikri işleniyor ("Forsa"), öte yandan da

artan ölçülerde “kötümser bir mizah” ortaya çıkıyor (“Uzun Ömür”) (s. 378-380). E. Köroğlu’nun yorumuna göre Ö. Seyfeddin özellikle bu son dönem hikâyelerinde âdeta son umut kaynağı olarak Anadolu’ya işaret eder gibidir (s. 384).

E. Köroğlu’nun araştırmasında ele aldığı son kişi Refik Halid Karay’dır (s. 388-413). R.H. Karay’ın temel niteliği İttihatçı milliyetçiliğine kökten muhalif olmasına karşın edebi çalışmalarıyla Türk ulusal benliğinin gelişmesine ciddi anlamda katkıda bulunmuş olmasıdır. Kullandığı sade dil ve gerçekçi yaklaşımıyla geniş bir okuyucu kitlesine hitap etmiş, ve güncel hadiseleri gün be gün makalelerine yansıtmıştır. R.H. Karay yazılarında İttihad ve Terakki’yi şiddetle eleştirmesi nedeniyle 1913’te Çorum’a sürgüne gönderilmiş, ve ancak 1918 başlarında İttihatçı iktidarın sansürü kaldırması ve özellikle Ziya Gökalp ve çevresinin ulusal kültürün gelişimine katkıda bulunacak herkesi biraraya toplama çabası dolayısıyla İstanbul’a dönebilmiştir. R.H. Karay’ın gerek sürgün öncesinde, gerekse Çorum, Ankara ve Bilecik sürgünlerinde yazdığı hikâyelerinin Anadolu ve İstanbul’daki sıradan mütevazı insanların yaşamlarından kesitler sergilemesi, ve sade bir dil ve yalın bir üslupla tasvir ettiği bireylere yazılarında gösterdiği insanî sıcaklık o yılların seçkin edebiyatının küçük insanlara yönelik sergilediği dışlayıcı tavırdan çok farklıydı. İşte bu yaklaşım Z. Gökalp’in kültürel milliyetçilik çabalarında amaçladığı halkçılığa ve ulusal kültür üretimine çok uygun düşmekteydi, ve neticede Z. Gökalp R.H. Karay’ın sürgünden dönmesini garantileyip *Yeni Mecmua*’ya yazılar yazmasını sağlamıştır (s. 393-394). Ne var ki iflah olmaz bir İttihatçı muhalifi olan R.H. Karay İstanbul’a döndükten fazla bir süre geçmeksizin iktidarı önce hafifçe, fakat giderek şiddet dozunu artırmak suretiyle eleştirmeye başlayacaktır.

R.H. Karay önce *Yeni Mecmua*’da, sonra *Vakit*, *Tasvir-i Efkâr* ve *Zaman* gazetelerinde yayınladığı makalelerinde iktidara yönelik eleştiri oklarını ilk olarak savaş zenginleri konusunda yöneltmiştir. “Harp Zengini”, “Benim Harp Zenginliğim”, “Hafta Musahabesi” gibi yazılarında İttihad ve Terakki’nin Millî İktisad politikaları ve bir Türk müteşebbis sınıfı yaratma gayretleri çerçevesinde semirmiş olan yeni zenginleri savaş ortamında beslenerek gerek halkı gerekse ülkenin kanını emen asalaklar olarak tasvir eder. Söz konusu parazitlerden kurtulmanın tek çaresi ise bir an önce barış yapmak olacaktır (s. 394-399). Bundan sonra, Mondros Mütarekesi’ne değin, makale konuları İstanbul halkının çektiği türlü yokluklar olacaktır. Söz konusu yazılarda (“İmrenmeye, Yutkunmaya Dair”, “Üşümeye, Ürpermeye Dair”, “Kılığa, Kıyafete Dair”, “Alışverişe Dair”, “Kağıt Paraya, Altın Akçeye Dair” vs.) R.H. Karay savaşın sivillere yaşattığı maddî yoksunlukları kara mizah tarzın-

da ve çarpıcı bir dille işler. Bu yazılarda da alttan alta İttihatçı idareye eleştiri hissedilir (s. 399-404). R.H. Karay bu yazı serilerinin bir devamı niteliğinde bir de roman yazmıştır: *İstanbul'un İçyüzü* (1918). Bu romanda savaş dönemi İstanbul'unda politikacısından devlet adamına, yaşlısından gencine, mirasyedisinden savaş zenginine, öğretmen kadınından fahişesine dek farklı farklı portreler iğneleme tarzında sunulmaktadır (s. 404-408). İttihatçı iktidarın liderleri Osmanlı İmparatorluğu'nu terk ettikten ve Mondros Mütarekesi imzalandıktan sonra R.H. Karay'ın yazılarındaki dil alaycılıktan kızgınlığa dönüşür. Bundan sonra makalelerinde İttihatçılara yönelik açıktan açığa saldırılar görülecektir ("Ortada Kabahatli Yok", "Sakın Aldanma, İnanma, Kanma", "Efendiler Nereye?" v.s.). Bu saldırılar 1913-1918 döneminde İttihad ve Terakki iktidarının yolsuz uygulamaları, muhalifleri ezmesi ve savaş sırasında insanların çektikleri türlü sıkıntıları konu almakta olup bütün bu zorlu yılların sorumlularına karşı âdeta intikam çağrısında bulunmaktadır (s. 408-411). R.H. Karay'ın 1918 sonrasındaki İttihatçı aleyhtarı tutumu Milli Mücadele hareketine karşı tavrıyla devam edecek, ve 1922'de "Yüzellilikler" listesine girmesiyle birlikte 1922-1939 arasında Suriye'de sürgünde yaşamak zorunda kalacaktır. Ne var ki zaman içinde R.H. Karay Ankara rejimiyle İttihatçıların aynı şey olmadıklarını fark etmesiyle birlikte 1930'lardan başlayarak yeni rejimi destekler makaleler yazacak, bu siyasal tutum değişimi ise 1939'da yurda dönüşünü kolaylaştıracaktır (s. 411-412).

E. Köroğlu'nun yorumuna göre R.H. Karay'ın İttihad ve Terakki milliyetçiliğine muhalif oluşu ve bunu makaleleriyle de ifade edişi onun Türk milli kültürünün şekillenmesindeki katkısını azımsamamıza olanak vermemelidir. Zira R.H. Karay "İttihatçı milliyetçiliğine özü itibarıyla değil, yöntemi ve uygulanışı itibarıyla karşıdır; ama edebî üretimi, biçim ve içerik alanındaki seçimleri ile tam anlamıyla millîdir" (s. 412.). M. Hroch'un ulusal akımların gelişmesinde tasavvur ettiği (C) aşaması olan "ulusal hareketin kitleleşmesi ve ulusal ortak payda dairesinde siyasal ayrışmaların gerçekleşmesi"nin Osmanlı-Türk örneğindeki bir tezahürü R.H. Karay'ın ulusal kültür dairesinde olmak kaydıyla İttihatçı tipi ulusçuluğa karşı çıkmasıdır. E. Köroğlu'nun bu yorumlarından şunu da anlıyoruz ki R.H. Karay belki Osmanlı savaş propagandasına doğrudan doğruya hizmet etmemiş olmakla beraber 1917 sonrasında, Z. Gökalp ve *Yeni Mecmua* çevresinde başlayan ulusal kültür yapılanma sürecinde yaptığı önemli katkı nedeniyle kitabının kavramsal çerçevesine dahil olmalıdır.

Kitabın "Sonuç" bölümünün (s. 415-436) ilk 16 sayfası (s. 415-431) daha önceki bölümlerde varılan neticelerin birer özeti mahiyetindedir. Ancak son beş sayfada E. Köroğlu Birinci Dünya Savaşı konusunun Türk edebi-

tında ele alınış biçimini irdelemektedir. Buna göre, Birinci Dünya Savaşı günümüze değin Türk edebiyatında başlıca bir tema olarak değil, olsa olsa Milli Mücadele sürecinin kronolojik bir öncülü –Sarıkamış yenilgisi veya Çanakkale zaferinin retorik amaçlarla, 1918 sonrası gelişmelerin simgesi– olarak ele alınmıştır (s. 433). Öte yandan, söz konusu yaklaşım da kendi içerisinde zaman dizimi itibarıyla belirli farklılıklar arz etmektedir. 1920’li yıllarda Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Halide Edib Adıvar, Reşat Nuri Güntekin, Aka Gündüz, Ercüment Ekrem Tâlû, Burhan Cahit Morkaya gibi yazarlar Birinci Dünya Savaşı’na dair milliyetçi olmakla beraber resmî ideoloji ile tümüyle uyumlu olmayan bakış açılarına sahip olmuşlar ve bunu eserlerine de yansıtmışlardır. Ancak Mustafa Kemal’in 1927’de okuduğu *Nutuk*’u ile birlikte “yakın geçmişin anımsanmasına dair bir model sunması”ndan sonra Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele esas olarak ereksel bir bakış açısıyla ele alınır olmuştur (s. 434-435). 1950 sonrasında gelişen sol edebiyat ve günümüz postmodern ortam her ne kadar alternatifler üretmeye çalışsa da 1927 paradigması pek de aşılamamıştır (s. 435). Dolayısıyla, E. Köroğlu konuyu Türk edebiyatında kanon meselesine getiriyor ve mevcut ulusal çizgi itibarıyla mutlak düzeyde kabul edilegelen eserlerden oluşan kanon yerine “tarihsel olarak üretilmiş ve her an değişebilir, ikircimli bir araç” olarak tasavvur edilecek bir kanonun edebiyata ilgiyi artıracak ve ayrıca da dönüştürücü demokratik olacağının altını çiziyor (s. 435).

Aslında E. Köroğlu’nun bu eserinde de yapmak istediği şey, 1908-1919 devri ulusal edebiyatını siyasi açıdan ereksel veya edebi açıdan tarihsellikten kopuk olarak değil, tam tersine tarihsel bağlamları içerisinde ele almak olmuştur, ve çalışmasının esas başarısı da bu hedefini büyük ölçüde tutturmuş olmasındadır. Bu kitabı okuyacak olan kişi 1908 sonrasında Türk milliyetçiliğinin gelişiminin ana verileri olan edebî yazıların, şiirlerin, ve kurmaca olmayan makalelerin ortaya çıktıkları tarihsel bağlam ve anlam çerçevelerini daha iyi anlayacaktır. Bu açıdan E. Köroğlu’nun çalışması dar anlamıyla Birinci Dünya Savaşı Osmanlı savaş propagandası tarihi çerçevesini fersah fersah aşmaktadır. Ayrıca eserde Z. Gökalp, Ö. Seyfeddin, M.E. Yurdakul, A.H. Tahran, H.E. Adıvar, R.H. Karay, M.A. Ersoy gibi ancak 1927 paradigması sınırları içinde bilip değerlendirdiğimiz ve hüküm verdiğimiz yazar ve şairlere ilişkin taze soluklu bir bakış sunulmaktadır. Öte yandan Birinci Dünya Savaşı dönemi Osmanlı kültür tarihine ilişkin, M. Hroch’un ulusal akımların gelişimine dair kuramı uygulanmak suretiyle üzerinde tartışılabilir karşılaştırmalı bir çerçeve önerilmiştir. Bu eser tarih, edebiyat ve Osmanlı siyasal düşüncesine merak duyanlar için okunması zorunlu bir kaynaktır.

Bu tanıtımın yazarı bir edebiyatçı değil, bir tarihçi olması hasebiyle E.

Köroğlu'nun eserini esas olarak bir tarihçi gözüyle okumuştur. Bundan ötürü meslekten bir tarihçi açısından çalışmada göze çarpan bazı aksaklıkları da burada belirtmekte fayda olacaktır. Eleştirilerimi içerik ve şekil olarak iki kısım halinde dile getireceğim.

Eserin tam başlığı *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918). Propagandadan Millî Kimlik İnşasına*'dır. Çalışmanın başlığı bu biçimiyle okuyucuya münhasıran 1914-1918 döneminde Osmanlı Türk edebiyatı, savaş propagandası ve ulusal kimlik inşasına dair ağırlıklı olarak devrin edebi eserlerinin analiz edildiği izlenimini vermektedir. Ne var ki durum tam da öyle değil. Toplam altı bölümden oluşan çalışmanın ilk dört bölümü (s. 35-250) savaş propagandasının maddi ve ideolojik koşulları, kültürel alanda vatanseverlik ajitasyonu, savaş propagandası ve kültür gibi ağırlıklı olarak tarih, kültür ve siyasal düşünce konularını işlemekte, ve ancak son iki bölümde (s. 251-413) seçilmiş yazarların şiir ve düzyazı eserleri irdelenmektedir. Dolayısıyla Türk edebiyatı konusu eserin çok da sıklet merkeziymiş gibi görünmüyor. Yine eserin başlığından gidecek olursak, "Türk Edebiyatı" başlığı altında -M.A. Ersoy hariç- neredeyse tamamen Türkçü çizgideki yazarlar ele alınmış. 1914-1918 devresinde Türkçü aydın kesiminin oldukça güçlü olduğu söylenebilse bile aynı zaman diliminde S. Nazif ve Satı Bey gibi çok etkin Osmanlıcılar, ve Babanzade Ahmed Naim Bey ve Mehmed Şemseddin [Günaltay] gibi sesini duyurabilen İslamcılar yazdıklarıyla zamanın entelektüel gündeminde yer tutmaktaydılar. Bana öyle geliyor ki E. Köroğlu 1914-1918 devrindeki ulusal kültür inşasında Osmanlıcı ve İslamcı aydınlara biraz az yer vermiş, ve Osmanlıcılık ile İslamcılık akımları yeterince tartışılmamış. Oysa özellikle Türkçülük ile İslamcılık akımları arasındaki ilişkiler hayli kompleks, hayli içiçe idi. Sadece İttihad ve Terakki Cemiyeti dahilinde İslamcı bir kanat mevcut olmayıp, Jön Türkler açısından birer ilham kaynağı olan Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi Yeni Osmanlılar da İslamcı görüşler savunmuşlardı. Çok daha sonraları, 1919'da Milli Mücadele başladığında bu hareket de pek çok özelliğiyle İslamcı nitelikler taşıyordu. Dolayısıyla, 1924 yılına değin İslamcı çizginin ulusal kültürün gelişiminde ciddi anlamda söz sahibi olduğunu düşünürsek E. Köroğlu'nun eserinde Türkçü yazın çizgisine dengesizce bir ağırlık verdiğini anlayabiliriz. Nihayet, eserin başlığı bize 1914-1918 yıllarını göstermekle beraber eserin kendisi esasında çok daha geniş bir dönemi, 1908'den başlayarak 1919'a değin Türkçülük hareketini tartışmakta. Saydığım bütün bu özelliklerden dolayı kanımca eserin başlığı içeriğini tam olarak yansıtmıyor.

E. Köroğlu Türk ulusal hareketi ve ulusal kültür yapılanmasını irdelemede M. Hroch'un önerdiği modeli Osmanlı-Türk tarihine uygulamakta, ve

bunda oldukça başarılı olmakta. Ancak akla gelen bir soru, esas olarak azınlık halindeki veya “öteki” kabul edilen bir bürokratik imparatorluğa tâbi toplulukların milliyetçilik hareketlerini izah etmek üzere oluşturulmuş bir modelin Osmanlı Türkleri gibi merkezde konumlanmış bir topluluk için anlamlı bir biçimde uygulanabilirliği meselesidir. Kanımca E. Köroğlu Eric Voegelin, Solomon Wank, Rosita Rindler Schjerve, George V. Strong gibi Habsburg İmparatorluğu’nun 1867-1918 devresindeki dağılışı süreci hakkında kafa yormuş araştırmacıların eserlerine baksaydı iyi olabilirdi. Zira Avusturya bürokrasisinin merkezinde bulunan Almanca konuşan kesimin de Osmanlı Türklerinin milliyetçiliklerine benzer bir biçimde yukarıdan aşağıya bir *Reichsnationalismus*’ları mevcuttu ve konuya bu açıdan bakmak eserin komparatif niteliğini güçlendirirdi.

E. Köroğlu 1914-1918 devresi edebiyatını tarihsel bağlamı içinde değerlendirmede büyük ölçüde başarılı olduysa bile bazı yerlerde söz konusu çağın entelektüellerinin içinde yaşadıkları devreye ilişkin yorumlarını birer veri olarak, herhangi bir eleştirel süzgeçten geçirmeksizin olduğu gibi kabul etme eğiliminde. Örneğin, Z. Gökalp’in kolektivist milliyetçi görüşü açısından Osmanlı son dönem maarifini “kozmpolit” sıfatını yükleyerek eleştirmesi kendi ideolojik tavrı açısından anlaşılabilir olup böylesi bir normatif bakışı bilimsel veri olarak kabul etmek metodolojik açıdan en hafif deyimle problemlidir (s. 79). Eserde diğer bir metodolojik sorun yazarın günümüz Türkçesindeki anlamıyla bildiğimiz bazı terimlerin geçmişte de aynı biçimde anlaşıldığını tasavvur edip buna dayalı olarak yorumlarda bulunma eğilimidir. Örneğin, II. Abdülhamid devrinde “Osmanlı” kelimesinin “Türk” kelimesine oranla çok daha sık ve olumlu anlamda kullanıldığı verisinden yola çıkılarak Türkçülüğün zayıf olduğu anlamı çıkarsanabilmekte (s. 105). Ne var ki Cumhuriyet öncesinde “Osmanlı”, “Türk”, “millî”, “ümme”, “İslam” ve buna benzer terimler yazılı metinlerde karşımıza çıktığında çok zaman profesyonel tarihçi bu kelimelerin gerçekten hangi anlamda, neyi ifade etmek için kullanılmış olduğunu kavramada büyük güçlükler çekiyor. Zira Osmanlı kalemiye erbabı bu gibi siyasi açıdan anahtar kelimeleri bilinçli olarak ikili veya üçlü anlama gelecek şekilde yazılı metinlerde ve vesikalarda kullanmakta mahirdi. 19. yüzyıl belgelerinde rastladığımız “Osmanlı” kelimesinin gerçekte kozmpolit bir Müslim-gayrimüslim nüfusunun toplamına mı, yoksa imparatorluğun tüm Müslüman nüfusuna mı, yoksa gerçekte sade Türkçe konuşan Müslümanlara mı atıfta bulunduğunu biz ancak metnin anlam bağlamından tahmin edebiliyoruz. Bazen öylesine belgelerle karşılaşılıyor ki “Osmanlı” veya “İslam” terimleri kullanılmakla birlikte kastedilen şey Türkler olabilmekte.

Türkçülük konusuna devam edecek olursak, eserin yazarı Selânik'teki genç Türk aydınlarının 1910'dan başlayarak "yavaş yavaş" milliyetçiliğe yö- neldiklerini öne sürüyor (s. 108). Bu sav Ö. Seyfeddin'in Ali Canip [Yön- tem]'e yazı dilinin sadeleşmesi konusunda yazdığı Ocak 1910 tarihli mek- tuba dayandırılıyor. Burada milliyetçiliğe yönelişten kastedilen şey dilde Türkçülük ise, bu konuda Selânik'te daha önceden girişimler olup olmadı- ğını doğrusu bilemiyoruz. Çünkü Selânik'te 1860'lardan beri birçok Os- manlıca gazete ve edebî dergi yayınlanmış olup bunların dil hakkındaki tu- tumuna ilişkin henüz pek bir bilgimiz yok. Eğer E. Köroğlu'nun belirtmek istediği şey kavmiyetçilik anlamında milliyetçilik ise, Balkan Türkleri ara- sında bu sürecin en geç Abdülhamid döneminden başlamak üzere çeşitli şe- killerde gelişip yayıldığını ileri sürmek mümkün. En basitinden, Balkan- lar'daki (Edirne, Selânik, Manastır) askerî okullardaki Türkçü ortamı veya Selânik'te 19. yüzyılın ikinci yarısında gelişen özel okullar ağının beslediği etnik Türkçülüğü hatırlamak yeterlidir.

E. Köroğlu 1914 öncesinde Almanya'nın iki cepheli savaştan kaçınabil- mek için geliştirdiği Schlieffen Planı konusunda M. Eksteins'in yorumunu sunmakta, ki burada "Alman düşüncesindeki yoğun fantezi yönelimi", "Fa- ust etkisinin tam bir dışavurumu", "büyük bir hayal", "bir Wagner metni", "kendini banka müdürü olarak gören bir kumarbaz"a ait strateji gibi esa- sında son derece öznel, keyfî ve önyargılı ifadeleri içeren bir paragrafı oldu- ğu gibi alıntılanmış (s. 174). Bu tarz gayri akademik bir metni ciddî bir mo- nografiye dahil etmek bir tarafa, şunu unutmamalıyız ki Alman siyasal bir- liğini gerçekleştiren Prusya Krallığı 1870'de III. Napolyon Fransa'sını çok kısa süre zarfında mağlup ettiğinde Prusya orduları Paris şehrini aylar boyu kuşatma altında tutabilmişti. Böylesine bir savaş deneyimine sahip olan Al- manya'nın askerî güç ve yaşlanan nüfusu itibarıyla kendisinden daha zayıf olan Fransa'yı yeniden hızla mağlup edebileceğini düşünmesi o kadar da hayal miydi ? Nitekim Nazi Almanyası bunu 1940'ta yeniden gerçekleştir- miştir ve Fransa 1944'e değin Faşist işgali altında kalmıştır.

Bu çalışmanın ana temalarından birisi savaş döneminde propaganda ve savaş tedbirleridir. Bu noktada çalışmada dikkati çeken bir eksiklik E. Kö- roğlu'nun herhangi bir biçimde arşiv araştırmasına girişmemiş olmasıdır. Çalışmanın bir edebiyat metinleri araştırması olduğu, dolayısıyla da arşiv çalışması beklentisinin doğru olmayacağı ileri sürülebilirse de eserin önem- li bir kısmının edebi metinlerden ziyade doğrudan doğruya bir tarih incele- mesi olduğu göz önünde bulundurulursa böyle bir beklentide olmak ka- nımca haksızlık olmamalıdır. Üstelik yazar savaş tedbirleri ve propaganda konusunu tartıştığı bir çok sayfada ya "elde fazla bir kaynak olmadığı", "el-

de belge bulunmadığı” gibi iddialarda bulunmakta (s. 182-183), ya da *Harb Mecmuası* gibi propaganda açısından önemli bir kaynağı kimlerin yayınladığı ve nasıl yayınlandığı konusunda araştırma yapmamış gibi görünmektedir (s. 191 ve 191 dn. 35). Benzeri bir biçimde, propaganda faaliyetlerinde bulunan M.A. Ersoy’un meçhul raporu veya yaptığı Almanya yolculuğu konusunda Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde (BOA) iz sürülebilirdi (s. 306-307). Son olarak, İttihatçılar tarafından siyasi açıdan tehlikeli kabul edilen R.H. Karay’ın Ankara’daki sürgün yıllarına dair bilgiler veya tam olarak hangi tarihte sürgünden İstanbul’a döndüğü çok büyük bir olasılıkla (BOA) Dahiliye Nezareti kataloglarında polis raporları şeklinde bulunabilirdi (s. 391 dn. 92, s. 393 dn. 100).

Buraya kadar yaptığım içerik eleştirisinden sonra biraz da biçimsel yönden eleştirilerde bulunacağım.

Çalışmada bazı paragraflarda sunulan bilgilerin hangi kaynak ya da kaynaklara dayanarak yazılmış olduğu belirsizdir. Örneğin, Enver Paşa’nın 1914 Ağustos-1915 Şubat devresine denk düştüğü iddia edilen “yanılsamalar ve hayaller dönemi” hangi tarihçi veya anı yazarının yorumudur, bunu öğrenemiyoruz (s. 172-173). Aynı şekilde, Milli Mücadele sırasında Mustafa Kemal’in Sovyetler Birliği’nden silah ve malî yardım alabilmek için Kızılordu’nun Azerbaycan’ı işgal etmesine destek verdiği bilgisi hangi kaynaktan alınmıştır, bunu okuyucular merak eder (s. 244). Benzeri bir biçimde, M.A. Ersoy’un İttihad ve Terakki Cemiyeti’ne üyeliği ve bu cemiyetten sonradan yollarını ayırması hususunun kaynağı belirtilse iyi olurdu (s. 305).

Kitabın kaynakça bölümü akademisyen okuyucu açısından sorunlu görünüyor. Çünkü birincil kaynaklar ile ikincil kaynaklar birbirinden tefrik edilmeksizin bir arada sunulmuş. Birincil kaynakların bibliyografyada ayrı olarak gösterilmesi araştırmanın dayandığı ana kaynakların neler olduğu konusunda okuyucuya kuş bakışı bir manzara sunar.

Eserin bazı yerlerinde maddî hata ya da basım hatası niteliğinde yanlışlıklar var. 61-62. sayfada *Türk Yurdu*’nun bahsedilen 7 Ocak 1914 tarihli baskısı herhalde 7 Ocak 1915 olmalıdır. 108. sayfada, Manastır’da yayınlanan *Hüsün ve Şiir* adlı bir edebiyat dergisinden bahsediliyor. E. Köroğlu’nun bir ihtimal Hasan Duman’ın *İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu*’ndan aldığı bu başlığın doğru transkripsiyonu *Hüsn u Şiir* olmalıdır. 289. sayfada sözü edilen Almanya’nın *Drag nach Osten* siyaseti esasında *Drang nach Osten*’dir. 311. sayfa 130. dipnotta belirtildiği üzere Mekke Şerifi Hüseyin’in başlattığı Arap İsyanı’nın patlak verme tarihi 1917 değil, 5 Haziran 1916’dır. 371. sayfanın birinci paragrafında belirtilen “bazı-

larında millî benliğin kendisinde tecessüs ettiği liderin merkezîliği”ndeki “tecessüs” herhalde “tecessüm” olacak.

Tanıtıma son vermeden belirtmek istediğim son husus, E. Köroğlu’nun araştırması gibi tarih ve edebiyat disiplinlerini metodik bir biçimde ilişkilendirerek üretilen monografi çalışmalarına “fena halde” ihtiyacımız olduğu ve bu tür eserlerin arşiv araştırmalarıyla takviye edilmesinin edebiyat incelemeleri için de yararlı olacağıdır.